

3. А. П. Белоусова. Диалектика производственных отношений социализма. Изд-во МГУ, 1970.

4. И. П. Мякотин. Сфера экономического обмена и ее роль в строительстве коммунизма. Автореф. канд. дисс. М., 1964.

5. И. П. Судеревский. Проблемы разделения труда. М., 1963.

6. «Экономические науки», 1969, № 7.

7. «Экономические науки», 1970, № 6.

ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ТА РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

В. С. Богданова

Розв'язання завдань комуністичного будівництва передбачає дальший розвиток соціалістичного виробництва на основі впровадження досягнень науки і техніки. Найважливішим джерелом коштів і дійовим стимулом розвитку соціалістичної економіки є прибуток, рентабельність.

У системі факторів підвищення рівня рентабельності значне місце посідає поліпшення якості продукції. Під якістю продукції слід розуміти ту міру корисності суспільної споживної вартості, в якій вона об'єктивно здатна задовольнити суспільну потребу на даному етапі розвитку суспільства¹. Чим вища здатність якоїсь речі задовольняти потреби суспільства, тим, за інших рівних умов, вища її якість [див. 19, 374].

Якість продукції розглядається з двох точок зору. По-перше, вона є мірою певних властивостей речі. З цього боку якість—технічна категорія. По-друге, вона є мірою суспільної споживної вартості. Тому якість одночасно й економічна категорія, що виражає виробничі відносини.

Підвищення якості продукції було обов'язковою умовою на всіх етапах розвитку соціалістичної економіки. Особливе значення воно має в наш час, що обумовлено технічними зрушеннями, які відбуваються в країні. Внаслідок науково-технічної революції диференціюється і ускладнюється технічне обладнання, посилюється зв'язок між його елементами, а внаслідок цього зростають вимоги до якості продукції, особливо до таких її властивостей, як надійність і довговічність.

Необхідність підвищення якості продукції пояснюється також дією соціально-економічних факторів, зокрема, зростанням потреб трудящих внаслідок значного поліпшення їх матеріального і культурного рівня.

Без неухильного і систематичного підвищення якості продукції неможливе розв'язання і такого важливого завдання, як під-

¹ У літературі, крім економічного визначення якості, є й інші. Їх автори якість продукції розглядають з технічного і товарознавчого боку [див., наприклад, 8, 9].

вищення економічної ефективності суспільного виробництва. Ось чому Комуністична партія, накреслюючи шляхи дальшого розвитку соціалістичної економіки, записала у своїй Програмі: «Систематичне підвищення якості продукції є обов'язковою умовою розвитку економіки» [2, 212]. XXIV з'їзд партії відзначав, що істотне поліпшення якості вироблюваної продукції є один із напрямів підвищення ефективності виробництва. «В нинішніх умовах, коли мати на увазі ефект для всього народного господарства, краще—це майже завжди означає і більше» [3, 67].

З економічної точки зору питання про якість продукції є складовою частиною загальної проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва. Остання в кінцевому підсумку знаходить своє вираження в економії суспільної праці. Виробництво продукту високої якості — це насамперед економія уречевленої праці. Продукція з різною мірою якісних властивостей містить різну кількість корисного ефекту і через це у процесі споживання задовольняє різний обсяг суспільних потреб. У споживній вартості продукту високої якості більше корисного ефекту, ніж у однорідному продукті нижчої якості. Так, виробництво пшениці з підвищеним лише на 1% вмістом білка у масштабі країни дає додатково понад 650 тис. т білка на рік, чого досить, щоб задовольнити річні потреби в цьому продукті понад 17 млн. чол.

Збільшення тільки на 0,5% вмісту цукру в цукрових буряках дозволяє народному господарству одержати додатково 300 тис. т цукру [6, 8]. Як свідчать розрахунки радянських економістів, зростання якості і збільшення асортименту продукції дало можливість підвищити протягом 1950—1961 рр. споживання найважливіших непродовольчих товарів на душу населення нашої країни від 75 до 163% [7, 38]. У зв'язку з цим за однакових умов виробництва і при однаковій кількості матеріальних затрат на кожну одиницю ефекту припадатиме і менше уречевленої праці (амортизації, сировини, матеріалів), що приводить до зниження собівартості продукту і до економії суспільної праці. Економія суспільної праці досягається і при збільшенні затрат на виробництво високоякісного продукту. Як правило, створення продукції вищої якості пов'язано із значними суспільно необхідними затратами праці, що виражаються у збільшенні вартості¹. Поліпшення якості продукції є проявом додаткової вартості, створюваної працею підвищеної якості. Коли якість продукції підвищується більше, ніж зростають затрати на її виготовлення (додаткові затрати виправдані тільки в цьому випадку), відбувається зниження індивідуальної вартості товару і з'являється додатковий прибуток.

¹ Ми не поділяємо думку тих економістів, які вважають, що підвищення якості будь-якого продукту проти суспільно-середнього рівня не пов'язано із зростанням вартості.

Поліпшення якості продукції позначається не тільки на економії уречевленої праці при виробництві даного продукту, а й сприяє економії в тих галузях, куди цей продукт входить як засіб виробництва. Використання його забезпечує підвищення продуктивності праці, що веде до економії живої праці, скорочення затрат на ремонт, експлуатацію і т. д. Переробка сировини підвищеної якості сприяє інтенсифікації технологічних процесів, поліпшує використання основних фондів, знижує трудомісткість продукції і збільшує вихід придатної. К. Маркс неодноразово підкреслював зв'язок якості продукції, продуктивності праці та економії засобів виробництва у процесі їх споживання: «...Продуктивна сила праці підвищується... шляхом більш всебічного застосування і постійного удосконалення машин» [1, 6, 436]; «від якості сировини залежить почасти норма прибутку. Хороший матеріал дає меншу кількість відходів; отже, потрібна менша маса сировини для вбирання в себе тієї самої кількості праці. Далі, стає меншим той опір, який зустрічає робоча машина... При поганій сировині робітник для переробки тієї самої кількості витрачає більше часу...» [1, 25, ч. I, 89].

Додатковий ефект від підвищення якості проявляється і в економії на одноразових капітальних вкладеннях. З поліпшенням якості продукції скорочується і кількісна потреба народного господарства у засобах виробництва для забезпечення попереднього обсягу робіт, а значить, і в капітальних вкладеннях на приріст виробничих фондів.

Економії суспільної праці сприяє і поліпшення якості предметів споживання, в тому числі і сільськогосподарської продукції. Ми не можемо погодитися з поглядами тих економістів, які вважають, що підвищення якості предметів споживання не має великого значення для економії праці і засобів, бо матеріальні затрати, на їх думку, позначаються лише на споживачах, які використовують продукцію низької якості.

Виробництво такої продукції свідчить про нераціональне використання матеріальних і трудових ресурсів. Крім того, у зв'язку з неможливістю реалізувати товари низької якості знижуються ціни на них, що означає прями втрати суспільної праці. Тривале зберігання вказаної продукції веде до дальшого зниження якості або псування. Подовжується також період обігу, уповільнюється оборот засобів у народному господарстві. Все це завдає значної шкоди народному господарству; не повністю задовольняються і зростаючі потреби трудящих.

Суспільне виробництво має комплексний характер, тому ефект від підвищення якості не є локальним. Він послідовно зростає на різних стадіях суспільного виробництва, що їх проходить продукт підвищеної якості в процесі переробки. На стадії споживання кінцевого продукту ефект набагато перевищує початкові затрати на поліпшення якості.

Таким чином, поліпшення якості продукції — один з найрезультативніших шляхів економії суспільної праці і підвищення рентабельності соціалістичного виробництва. Між якістю продукції і рентабельністю існує, отже, прямий зв'язок: з підвищенням якості продукції (при інших однакових умовах) збільшується економія, зростає рентабельність підприємства. Правильне визначення цього взаємозв'язку має велике значення для збільшення ефективності виробництва.

Господарська реформа створила сприятливі умови для дальшого поліпшення якості продукції і підвищення на цій основі рентабельності виробництва. Велике значення має розширення прав підприємств (щодо вдосконалення техніки і технології, розпорядження фондом заробітної плати та прибутку, а також в галузі договірних відносин з поставщиками і замовниками), оцінка роботи підприємства за обсягом реалізації, прибутком, рівнем рентабельності. Можливості реалізації і надходження коштів безпосередньо пов'язані з виробництвом високоякісної продукції. Стимулююче значення показників прибутку і рентабельності у підвищенні споживної вартості виробів зумовлено тим, що розміри прибутку, а через нього і величина фондів економічного стимулювання залежать від якості продукції. Важливе значення має також посилення матеріального забезпечення заходів, спрямованих на підвищення якості виробів. Додаткові кошти для цього надходять із фондів розвитку виробництва і освоєння нової техніки.

Зросла роль стандартів. У відповідності з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР [4] планування якості продукції стало більш досконалим. Установлюються конкретні завдання по впровадженню стандартів і збільшенню обсягу виробництва продукції, якій присвоєно державний знак якості, підвищується матеріальна відповідальність підприємства за випуск стандартної продукції. Здійснюються заходи, спрямовані на поліпшення ГОСТів, підвищення їх науково-технічного рівня, оновлення самих стандартів.

Для стимулювання якості продукції дуже важливим є встановлення заготівельних цін, що відбивають суспільно-необхідні затрати, а також надбавок за продукцію вищої якості. Так, за молоко, що має знижену кислотність (менше 19%), радгоспи Донецької області одержують надбавку в сумі 5 крб. за тонну. Молоко підвищеної кислотності оцінюється на 5 крб. нижче проти звичайного.

Заходи партії і уряду, спрямовані на підвищення якості продукції, дали позитивні наслідки. Багато радгоспів, добиваючись виробництва продукції високої якості, одержують значні прибутки. У таких господарствах від кожного гектара землі одержують на 15—20% більше коштів, ніж в інших. Однак бувають випадки, коли державі здають продукцію невисокої якості,

внаслідок чого зменшується чистий прибуток і знижується загальна рентабельність. Так, у 1970 р. радгоспи Південно-Донецького тресту тільки внаслідок зниження жирності молока і підвищення його кислотності та реалізації нестандартних овочів втратили 813,4 тис. крб., а протягом 1966—1970 рр. сума збитків становила 2 687,2 тис. крб. Продаж радгоспами тресту молока зниженої жирності (3,5%) спричинив зменшення рентабельності виробництва в 1970 р. з цього виду продукції на 3,3%. Особливо багато втрачають радгоспи при реалізації нестандартних овочів. У 1970 р. в загальній сумі збитків тресту від здачі державі продукції зниженої якості втрати внаслідок реалізації нестандартних овочів досягли 90%.

Досвід Донбасу та інших районів показує, що радгоспи мають великі резерви поліпшення якості продукції і підвищення на цій основі рентабельності виробництва. Тому треба зосередити зусилля на дальшому технічному оснащенні радгоспів, підвищенні кваліфікації кадрів, поліпшенні агротехніки, організаційної роботи, вдосконаленні племінного стада та ін.

У системі заходів важливе місце належить матеріальному стимулюванню. Однією з його форм є премії. Ще в загальному положенні про тариф, підписаному В. І. Леніним, підвищення якості виробів розглядалось як особливе досягнення у праці, котре слід оплачувати додатково: «Будь-яка робота і завдання, виконане в межах встановленої норми виробітку, оплачується за тарифною ставкою і ніякої додаткової оплати не потребує, за винятком випадків поліпшення якості виробів» [10, 276]. Ленінська вимога відбита у постанові Державного Комітету Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати та Президії ВЦРПС, прийнятій у червні 1970 року. Ця постанова передбачає преміювання за перевиконання плану валової продукції, враховуючи її якість (підвищення жирності молока, поліпшення кондицій та ін.), бригад, ланок та окремих робітників, що працюють у рослинництві і тваринництві. Премії мають дорівнювати 20—30% (залежно від галузі) надпланової продукції (за реалізаційними цінами) або одному процентові річного заробітку за кожен процент перевиконання вказаного плану [5].

Останнім часом у багатьох радгоспах країни матеріальне заохочення будується з урахуванням кількості і якості продукції. Та недоліків у цій справі ще багато. Наприклад, у радгоспах Донецької та Ворошиловградської областей питома вага премій у загальній сумі заробітку незначна. Не скрізь розроблена чітка і ясна для всіх працівників система преміювання. Додаткова оплата і премії за перевиконання якісних показників здебільшого передбачаються тільки для бригад, ланок. Індивідуальній же заінтересованості працівників радгоспів у підвищенні якості продукції не приділено достатньої уваги.

Для посилення матеріальної заінтересованості велике значення має ширше застосування надбавок і знижок у цінах залежно від якості продукції.

Підвищення якості виробів передбачає поліпшення умов реалізації продукції, вдосконалення системи заготівель, зміцнення матеріально-технічної бази заготівельних організацій, зміну порядку оцінки якості продукції, застосування з цією метою нових способів оцінки та ін. Вдосконалення системи заготівель відкриває нові можливості не тільки для збільшення виробництва і закупок продукції, а й для поліпшення її якості.

Таким чином, зміцнення технічної бази радгоспів, використання кращих сортів сільськогосподарських культур, племінного стада, застосування матеріальних і моральних стимулів у підвищенні якості продукції разом з вдосконаленням системи заготівель та інші заходи дадуть можливість значно підвищити рентабельність радгоспів.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, 19, 25, ч. 1.
2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, К., 1962.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Видавництво політичної літератури України, К., 1971.
4. О повышении роли стандартов и улучшении качества продукции. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров. — «Правда», 5 грудня 1970 р.
5. Постановление Государственного комитета Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы и Президиума ВЦСПС от 15 июня 1970 г. «Об условиях оплаты труда работников совхозов и других государственных предприятий сельского хозяйства». — Бюллетень, 1970, № 10. М.
6. И. Мельников. Высокое качество продукции — важнейший показатель работы. — «Экономика сельского хозяйства», 1965, № 7.
7. В. М. Синютин. На путях к рациональному потреблению непродовольственных товаров. «Экономика», М., 1964.
8. А. А. Семенов. Качество продукции и рентабельность сельскохозяйственного производства. «Экономика», М., 1969.
9. Б. В. Ракитский, П. В. Счастливцева. Экономика качества. «Знание», М., 1967.
10. «Сборник узаконений», 1921, 61—62, § 72.

ЕКОНОМІЧНА СУТЬ ПЛАТИ ЗА ФОНДИ ТА ЇЇ СТИМУЛЮЮЧА РОЛЬ У ПРОЦЕСІ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ ПРОМИСЛОВОСТІ

А. М. Богданова

Умовою існування і розвитку суспільства є матеріальне виробництво. К. Маркс виділяє два фактори, необхідні для його

здійснення: «Матеріальні фактори, або засоби виробництва, і особовий фактор, або робочу силу» [1, 23, 182]. Роль матеріальних факторів у процесі виробництва виключно важлива, «без них він або зовсім неможливий, або може відбуватись лише в недосконалому вигляді» [1, 23, 178].

Серед матеріальних факторів виробництва найважливішим елементом є засоби праці. «Економічні епохи різняться не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці. Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця» [1, 23, 177].

За умов соціалізму засоби виробництва є головним об'єктом соціалістичної власності. Вони виступають у специфічній для соціалізму формі як виробничі фонди, у системі їх визначальне місце посідають основні виробничі фонди. Роль останніх у процесі виробництва безперервно зростає, про що свідчать швидкі темпи збільшення вартості основних фондів, які випереджують темпи росту чисельності трудящих, зайнятих у народному господарстві. За 1940—1969 рр. вартість основних фондів в усіх галузях господарства зростає на 682% [5, 40], а чисельність робітників і службовців — на 259% [5, 41]. В результаті науково-технічного прогресу жива праця все більше замінюється уречевленою. «Прогрес техніки в тому і полягає, що людська праця все більше й більше відступає на задній план перед працею машин» [2, 67].

Роль економічного витрачання минулої праці набуває великого значення у боротьбі за підвищення суспільної продуктивності праці. Проте застосування у процесі виробництва все більшої маси уречевленої праці не заперечує вирішального значення живої, навпаки, її роль у виробництві в умовах науково-технічного прогресу зростає. Кожен робітник використовує більше матеріально-технічних засобів, його відповідальність перед суспільством за ефективне їх використання підвищується.

Найважливішим засобом підвищення ефективності виробничих фондів є матеріальна зацікавленість. Господарська реформа створила сприятливі умови для широкого використання відомих методів матеріального стимулювання, а також породила нові форми, які повністю відповідають високому рівню організаційно-господарської роботи на сучасному етапі. Вирішальну роль у економічному стимулюванні раціонального використання основних фондів відіграє плата за виробничі фонди.

Деякі автори пов'язують плату за фонди з необхідністю реалізувати права власності держави на засоби виробництва. Виникнення плати за фонди вони пояснюють тим, що держава є власником засобів і знарядь виробництва, вона надає їх у розпорядження підприємствам і має право на одержання певної частки доходу. Але в соціалістичному суспільстві власником за-

собів виробництва є суспільство; держава — представник суспільства і носій його прав. Відносини суспільної власності певною мірою реалізуються через соціалістичні підприємства, які наділяються суспільством засобами виробництва, проте і самі підприємства і їх продукт залишаються суспільною власністю, складовою частиною економічних ресурсів суспільства в цілому. Право власності держави, як повновласного представника суспільства, не обмежується лише платою за фонди, воно поширюється на весь створений продукт.

Необхідність реалізації права власності виникає у відносинах між двома власниками. В капіталістичному суспільстві такі відносини існують між позиковим і функціонуючим капіталом, коли власність на капітал відокремлюється від його використання.

У системі соціалістичних виробничих відносин немає місця для відокремлення власності на засоби виробництва від їх використання. Володіє засобами виробництва і використовує їх у своїх інтересах суспільство в цілому. Проте госпрозрахункова самостійність підприємств передбачає розподіл прибутку між підприємством і державою з подальшою акумуляцією коштів у Державному бюджеті. Розподіл прибутку здійснюється не на основі реалізації державою свого права власності, а з урахуванням інтересів найефективнішого використання прибутку, з метою поєднання інтересів суспільства і підприємств. Держава своєю громадсько-організаційною діяльністю реалізує інтереси всього суспільства, плата за фонди — одна з форм реалізації суспільних інтересів.

Застосування плати за фонди у господарській практиці вимагає з'ясування її функцій і джерел виникнення.

Переважна більшість радянських економістів джерелом плати за фонди вважає додатковий продукт. У той же час існує точка зору, за якою джерелом плати за фонди вважається не тільки додатковий, а й необхідний продукт [7, 151; 4, 22]. Б. В. Ракитський, поділяючи ці погляди, пояснює, що за умов соціалізму закономірно відбувається централізований розподіл частини необхідного продукту у формі суспільних фондів споживання. Ці кошти акумулюються в бюджеті здебільшого тими самими каналами, що й додатковий продукт [4, 22].

Автори, які вважають, що джерелом плати за фонди може бути необхідний і додатковий продукт, розглядають ці категорії не на стадії виробництва, а пов'язують їх з тими конкретними формами, яких вони набувають у результаті розподілу.

К. Маркс категорії необхідного і додаткового продукту ставить у залежність від розвитку продуктивних сил. Вища продуктивність праці дає можливість виробляти надмір продуктів і розширювати процес відтворення багатства суспільства [див. I, 25, II, 354—355].

Протиріччя у визначенні меж необхідного і додаткового продукту пояснюється тим, що дві частини заново створеної вартості безпосередньо на поверхні явищ не виступають, проявляючись лише у фазі розподілу в формі різноманітних грошових доходів. Їх склад визначається багаторазовими процесами розподілу і перерозподілу, який не збігається з вартісною суттю, створеною у виробництві. Виникає уявлення, що межі необхідного і додаткового продукту визначаються розподілом або кінцевим використанням продукту. Насправді розподіл і споживання у кінцевому підсумку визначаються об'єктивними межами необхідного і додаткового продукту.

На нашу думку, категорії необхідного і додаткового продукту слід розглядати як категорії виробництва, причому необхідний продукт пов'язувати з потребами простого відтворення, а додатковий — з потребами його розширення.

Плата за фонди — категорія, властива розподілові продукту, який перевищує потреби простого відтворення. Людське суспільство почало виробляти понад необхідний продукт лише на етапі повного розвитку продуктивних сил. Умовою виникнення і розширення додаткового продукту є підвищення продуктивної сили праці, яка визначається різноманітними обставинами, в тому числі розміром і ефективністю засобів виробництва. Вони роблять працю продуктивнішою і складнішою, примножують природну силу людини, ускладнюють сам процес праці. Удосконалені засоби виробництва, підвищуючи продуктивну силу праці, не тільки переносять свою вартість на готовий продукт з допомогою живої праці, але справляють істотний вплив на саму живу працю, перетворюючи її на більш складну.

Економічна основа плати за фонди визначається збільшенням суспільної продуктивності праці, яка в свою чергу обумовлюється введенням і функціонуванням досконалих засобів виробництва. Існування плати за фонди викликане тим, що праця, втілена у виробничих фондах, є умовою функціонування живої праці і фактором, який визначає суспільну продуктивність праці.

В залежності від визначення економічної основи плати за фонди розв'язуються питання обліку і нарахування цього платежу. Більшість економістів вважає доцільним включення його у прибуток підприємств. Деякі вчені, не заперечуючи того факту, що плата за фонди є формою чистого доходу суспільства, пропонують віднести її на собівартість продукції.

Ця вимога обґрунтовується тим, що плата за фонди для підприємства є видатком, крім того, віднесення плати до собівартості повніше відобразить участь основних фондів у процесі виробництва, піднесе значення собівартості як основи в процесі ціноутворення.

Критерієм для віднесення певних частин ціни до собівартості є необхідність відтворювати спожиті елементи виробництва. Со-

бівартість відображає потреби простого відтворення, плата за фонди пов'язана з поняттям розширеного відтворення. При віднесенні плати за фонди до собівартості втрачається принципіальна відмінність між цим платежем і амортизаційними відрахуваннями, які за своїм економічним призначенням відображають витрачання основних фондів у процесі виробництва і використовуються для відшкодування їх вартості. Плата за фонди пов'язана з вартістю не спожитих, а всіх застосовуваних у виробництві, авансових фондів, вона не призначена для відтворення вартості втрачених основних фондів, тому не може включатися до собівартості. В основі плати за фонди лежить корисна віддача основних фондів, яка виражається у збільшенні прибутку, одержаного за допомогою цих фондів. Включення у собівартість плати за фонди штучно зменшить прибутковість підприємств, не дасть дійового відображення віддачі основних фондів, збільшить строк окупності вкладень.

Стимулююча роль плати за фонди залежить від бази її нарахування. Методичними вказівками передбачається нарахувати плату за фонди з планової вартості основних фондів без вирахування зношення. В економічній літературі вказується на недоліки діючого методу нарахування плати за фонди. По-перше, амортизація, яка включається у балансову вартість, частково використовується самим підприємством на нові капітальні вкладення, і через деякий час на них нарахуватиметься плата за фонди, тобто двічі на одну й ту ж вартість. Але при такому підході до питання робиться спроба поєднати плату за фонди з відшкодуванням витрат на відтворення основних фондів і обмежити строк дії плати за фонди певним часом. Стимулююча роль плати за фонди пов'язана із безстроковим характером цього платежу, який не припиняється навіть після сплати всієї вартості основних фондів. Плата встановлюється з одиниці вартості зайнятих у виробництві потужностей і відображає ту економію у витратах праці, яку дає їх використання.

Другим недоліком первісної вартості вважається те, що її застосування при нарахуванні плати за фонди ставить у нерівне становище підприємства із зношеним устаткуванням, за яке вони змушені платити як за нове. Щоб усунути цей недолік, деякі автори пропонують за нове устаткування підвищити ставки плати [8, 121; 3, 85].

Економісти пропонують використовувати для нарахування плати за фонди не первісну балансову вартість основних фондів, а залишкову. Але й вона не створить рівних умов для всіх підприємств; у привілейованому становищі опиняться підприємства із старим устаткуванням, за яке плата зменшиться, а продуктивність його довгий час залишатиметься такою ж, як у нового устаткування. Тим самим створюється матеріальний стимул до збереження старої техніки. Залишкова вартість як база

плати за фонди не може стимулювати технічного прогресу, в цьому полягає її головний недолік.

З метою посилення заінтересованості підприємств у своєчасній заміні старої техніки новою пропонують іншу методика диференціації плати за фонди: за нове устаткування з вищою продуктивністю брати пільгову плату, а за старе — збільшити процент платежу [9, 6]. Така пропозиція може порушити нормальні економічні взаємовідносини підприємств з державою щодо розподілу прибутку. Підприємства, використовуючи продуктивну техніку і одержуючи в результаті вищий прибуток, вноситимуть пільгові розміри плати за фонди, плата буде відірвана від показників ефективності використання основних фондів.

Запропоновані методи диференціації плати за фонди залежно від віку основних фондів приведуть до встановлення групових і індивідуальних нормативів плати, які щороку змінюватимуться, тому що склад основних фондів за віком дуже рухливий і постійно змінюється. Встановлення диференційованих нормативів плати за фонди не може сприяти посиленню її стимулюючої ролі. Економічному призначенню плати за фонди відповідає встановлення єдиного нормативу, який ставить всі підприємства в однакові умови, висуває однакові вимоги до ефективності використання основних фондів в усіх галузях народного господарства.

Доцільність застосування первісної якості при нарахуванні плати за фонди значною мірою обґрунтовується тим, що корисна віддача машин, устаткування, а особливо будівель і споруд, протягом всього строку служби залишається майже незмінною і різко знижується лише наприкінці строку. Якщо прийняти за базу нарахування плати за фонди первісну вартість, то збільшення частки плати за фонди і зниження прибутку в одиниці виробу, в результаті зменшення продуктивності устаткування, відбудеться лише в кінці нормативного строку служби основних фондів. При використанні ж залишкової вартості частка плати за фонди необґрунтовано зменшуватиметься вже з першого року роботи основних фондів.

У зв'язку з цим доцільно використовувати при нарахуванні плати за фонди первісну вартість основних фондів, що створює стимул для заміни зношеного устаткування новим, тому що за однакової норми плати нове устаткування має вищу продуктивність і забезпечує одержання вищого прибутку. Крім того, створюється стимул до повного використання амортизаційного фонду, тому що модернізація підвищує продуктивність устаткування, не змінюючи її первісної вартості і розміру плати за фонди. Використання первісної вартості зменшує кількість неточностей у розрахунках плати за фонди, спрощує їх, створює єдність оцінок при визначенні показників рентабельності і розміру фонду

розвитку виробництва, в розрахунках яких використовується балансова первісна вартість.

Економічна суть плати за фонди проявляється в її функціях. На нашу думку їй властиві такі функції: облікова, розподільна і стимулююча.

У єдності цих функцій полягає багатогранність плати за фонди. Проблеми практичного застосування і удосконалення плати за фонди треба розв'язувати, виходячи з їх нерозривної єдності і взаємозв'язку. Іноді економічна суть плати за фонди пов'язується з якою-небудь однією функцією, яка вважається головною і визначальною. Нам здається, лише завдяки єдності всіх трьох функцій плата за фонди виконує своє економічне призначення — сприяє раціональному використанню основних фондів.

Облікова функція плати за фонди пов'язана з поняттям авансування фондів. Це одночасні затрати, зроблені на певний строк, по закінченні якого вони повертаються у формі витрат виробництва і відображаються у собівартості. Проте собівартість відбиває поточні витрати, характерні для певного відрізка часу, не враховуючи всього обсягу використовуваних фондів і строку, протягом якого вони будуть повернуті суспільству. За умов прискорення науково-технічного прогресу фактор часу набуває самостійного і вирішального значення.

Порівнюючи декілька варіантів вкладень, необхідно враховувати не тільки розміри їх, але і час їх освоєння, повернення їх вартості суспільству. Скорочення часу дає змогу економити витрати, направляти їх на інші цілі, що може дати додатковий економічний ефект. Методи врахування фактору часу складні і остаточно не вирішені. Одна з пропозицій полягає в оцінюванні фактору часу за допомогою плати за фонди [6, 18]. В такому разі норма оцінки фактору часу в період будівництва має характер плати за кредит. Після закінчення будівництва сума кредиту перетворюється у вартість основних фондів, а норма оцінки фактору часу — у плату за фонди. Вона визначається як різниця між нормативним коефіцієнтом ефективності і прибутком підприємства, який частково сплачується державі, а частково йде на формування фондів економічного стимулювання.

Плата за фонди враховує економічний ефект, який можна одержати в зв'язку із скороченням часу авансування фондів і економії одночасних затрат. Виконуючи облікову функцію, плата за фонди сприяє раціональному використанню основних фондів не тільки в межах окремого підприємства, а і в масштабах всього народного господарства. Вона є обов'язковим моментом оптимізації нових вкладень, саме тому плата за фонди має бути єдиною для всього народного господарства.

Розподільну функцію плата за фонди виконує завдяки встановленню твердого нормативу платежу, за допомогою якого розподіляється прибуток підприємства і частини його акумулюють-

ся в державному бюджеті. Плата за фонди — першочерговий платіж; в 1969 р. вона становила 19% всього прибутку промислових підприємств, які працювали за новою системою [5, 742].

Особливості розподільної функції плати за фонди полягають у тому, що вона призначена стимулювати ефективне використання основних фондів кожним підприємством. Загальна сума плати за фонди залежить від розміру авансованих фондів, ступінь ефективності їх використання не відбивається на доходах бюджету. Плата за фонди стимулює поліпшене використання основних фондів тому, що відносне скорочення розмірів, підвищення ефективності їх сприяє збільшенню розрахункового прибутку підприємства.

Іноді плати за фонди приписують функції, які їй не властиві. В економічній літературі часто вказується, що плата за фонди повинна вирівнювати доходи підприємств і нівелювати економічні передумови, які їх визначають. У зв'язку з цими вимогами пропонується диференціація плати за фонди між галузями народного господарства і всередині них. Існують різні точки зору на умови диференціації, наприклад, пропонується ввести різний процент плати за основні і оборотні фонди, за активну і пасивну частину основних фондів, диференціювати ставку плати за фонди в залежності від рентабельності, продуктивності устаткування, швидкості обороту, розміщення та ін.

На нашу думку, вирівнювати доходи підприємств плата за фонди не може. Ці функції виконують інші економічні підйоми, наприклад, доходи підприємств за сучасних умов регулюються з допомогою фіксованих і рентних платежів, вільного залишку прибутку.

Перехід підприємств на нові умови роботи привертає увагу до питань мобілізації внутрішніх резервів підвищення ефективності використання основних фондів. Наприклад, за даними УкрНДІ «Вуглезбагачення» на вуглезбагачувальних фабриках УРСР загальний коефіцієнт використання основних фондів щодо часу за період 1960—1969 рр. підвищився на 3,5%, але в 1969 р. був ще досить низький — 63,7%.

Головна причина низького використання основних фондів полягає в значних простоях фабрик. У 1969 р. вони зменшилися і становили 3,9 години на добу проти 4,6 години в 1960 р., 85% часу простоїв зумовлені відсутністю рядового вугілля і залізничних вагонів. Значний час фабрики простоювали в зв'язку з тривалістю і неупорядкованістю планово-запобіжного ремонту, який продовжувався в середньому від 2,6 до 5,7 години на добу. В 1968—69 рр. час на плановий ремонт у середньому скоротився до 2,3—3,2 години на добу. Помітно поліпшилося використання основних фондів після переведення фабрик на нові умови господарювання. Зріс прибуток, у 1969 р. в середньому

по вуглезбагачувальних фабриках УРСР він становив 34,9 коп. на 1 крб. вартості основних фондів проти 34,1 коп. у 1967 р.

Плата за фонди сприяє поліпшенню використання основних фондів і підвищенню всіх техніко-економічних показників. Наприклад, Криворізька збагачувальна фабрика була переведена на нову систему планування і економічного стимулювання в 1966 році, тобто раніш, ніж всі підприємства вугільної промисловості. За минулий час фабрика ліквідувала зайве устаткування, внаслідок чого середньорічна вартість основних фондів в 1969 р. зменшилася на 5,7% проти 1965 р., за той же час випуск концентрату зріс до 127,8%. В результаті фондівіддача на фабриці в 1969 р. зросла до 135,5% порівняно з 1965 р.

Враховуючи, що поліпшення показників використання основних фондів відбувалось за умови скорочення чисельності робітників (421 чол. у 1965 р. — 395 чол. у 1969 р.) і росту продуктивності їх праці, можна зробити висновок, що нові умови роботи сприяють виявленню і використанню резервів підвищення ефективності виробництва в цілому і, зокрема, поліпшенню використання основних фондів промисловості.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, 25, ч. II.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
3. «Вестник АН СССР», 1966, № 2.
4. «Вопросы экономики», 1966, № 12.
5. Народное хозяйство СССР в 1969 г. «Статистика», М., 1970.
6. Основные положения по экономическим расчетам гидроэлектростанций НИИ «Гидропроект». М., 1966.
7. А. Д. Смирнов. Основы хозяйственного расчета. «Экономика». М., 1969.
8. Финансы и кредит в условиях хозяйственной реформы. «Финансы», М., 1969.
9. Хозяйственная реформа и ценообразование. Труды МИНХ им. Плеханова, вып. 57, М., 1968.

СУСПІЛЬНА МАТЕРІАЛЬНА ЗАІНТЕРЕСОВАНІСТЬ І ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

І. М. Шерстюк

У системі економічних інтересів соціалістичного суспільства об'єктивна необхідність розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності найбільш повно відображена у суспільній формі матеріальної заінтересованості.

Основоположники марксизму підкреслювали, що розвиток виробництва в соціалістичному суспільстві не є самоціллю. Він забезпечує постійно зростаючі матеріальні і культурні потреби

трудящих. «Весь продукт праці союзу вільних людей являє собою суспільний продукт, — писав К. Маркс у «Капіталі». — Частина цього продукту виступає знову як засоби виробництва. Вона лишається суспільною. Але друга частина споживається як життєві засоби членами союзу. Тому вона повинна бути розподілена між ними» [1, 23, 86—87].

Крім того, виробництво повинно не тільки повністю, а й з мінімальними затратами суспільної праці задовольняти потреби суспільства. І чим вищий буде рівень суспільного виробництва, чим менше витрати, тим повніше задовольнятимуться об'єктивні потреби суспільства і його окремих членів. У соціалістичному суспільстві, де панують суспільна власність на засоби виробництва і якісно нові виробничі відносини, виникає загальнонародна мета, суспільний інтерес, що становить одну з корінних переваг соціалізму над капіталізмом. У системі економічних інтересів соціалізму суспільний інтерес виступає головним, вирішальним. Він найбільш повно відбиває мету соціалістичного виробництва, головний зміст діяльності Комуністичної партії — піднесення добробуту і культури всього радянського народу [4, 3].

Цим і викликається виникнення тільки при соціалізмі суспільної форми матеріальної заінтересованості, що виражається в необхідності планомірного розвитку виробництва як засобів виробництва, так і засобів споживання.

За умов суспільної власності на засоби виробництва реалізація суспільного матеріального інтересу, суспільних потреб передбачає безпосереднє виробництво для особистого і виробничого споживання. Деякі автори необгрунтовано, на наш погляд, вважають, що реалізація суспільного інтересу залежить від розвитку лише засобів виробництва, а особистого — від розвитку виробництва предметів споживання [5, 25].

Суспільна матеріальна заінтересованість як форма реалізації суспільних потреб, матеріальних інтересів не ізольована від особистої і колективної заінтересованості, що відображає потреби розвитку як соціалістичного суспільства в цілому, так і окремих виробничих колективів і окремих трудящих. Через неї проявляється пряме і безпосереднє поєднання робітників із суспільними засобами виробництва, відношення привласнення і використання всіх елементів суспільного продукту: фонду для відтворення спожитих засобів виробництва, необхідного та додаткового продукту.

Матеріальна заінтересованість окремих робітників і виробничих колективів органічно пов'язана з рухом всього суспільного продукту: чим більший його обсяг, тим значніший фонд необхідного продукту, що його призначено для оплати праці трудівникам. Таким чином, виступаючи як вираз діалектичної єдності особистих, колективних та загальнонародних інтересів, су-

спільна матеріальна заінтересованість зумовлена сукупністю соціалістичних виробничих відносин, що відбивають характер виробництва і поділу як необхідного, так і додаткового продукту. Вона опосередковує пряму залежність міри задоволення потреб трудящих не тільки від їх трудового вкладу, а й від рівня розвитку суспільного виробництва в цілому. Отже, через неї проявляється не тільки заінтересованість трудящих в одержанні благ із суспільних фондів, але їх заінтересованість у розвитку суспільного виробництва, в установленні правильного співвідношення між нагромадженням і споживанням, між розширенням основних виробничих фондів, між суспільним і особистим споживанням і т. д.

Звичайно, сукупний продукт соціалістичного суспільства тим більший, чим вищий рівень розвитку продуктивних сил суспільства і чим ефективніша праця його членів. XXIV з'їзд КПРС підкреслив: суть проблеми полягає в тому, щоб на кожну одиницю витрат добитися істотного збільшення обсягу виробництва і національного доходу [4, 63]. Залежність особистого споживання індивідів від величини суспільного продукту є могутнім стимулом підвищення продуктивності праці, піднесення економіки і добробуту народу [3, 37].

У зв'язку з цим ми не можемо повністю погодитися з тими економістами і філософами, які пов'язують суть суспільної матеріальної заінтересованості тільки з відносинами членів суспільства з приводу суспільних фондів споживання [6, 9], або розглядають її як одну з форм колективної матеріальної заінтересованості [7, 16], чи уявляють її як самостійну економічну категорію соціалізму [8, 67].

В соціалістичному суспільстві основою неухильного зростання реальних доходів його членів є планомірний розвиток і удосконалення суспільного виробництва, що забезпечує темпи зростання як всього сукупного продукту, так і тієї його частини, котра виступає як національний дохід і використовується для дальшого розширення соціалістичного виробництва, або за працею і через суспільні фонди споживання надходить в особисте споживання трудящих. Така залежність реальних доходів трудящих від розвитку суспільного виробництва заінтересовує членів суспільства в його піднесенні і морально і матеріально.

Ми вважаємо, що суспільна матеріальна заінтересованість є вища форма заінтересованості і являє собою органічну єдність матеріальних і моральних інтересів суспільства, його окремих членів у розвитку суспільного виробництва на основі соціалістичної власності. Ось чому не можна повністю погодитися з тими економістами, які, розглядаючи проблеми особистої і колективної матеріальної заінтересованості, не досить уваги приділяють ролі суспільної матеріальної заінтересованості.

Як відомо, одним із важливих завдань економічної реформи є підвищення ефективності суспільного виробництва шляхом удосконалення індивідуального і колективного матеріального стимулювання праці і на його основі забезпечення дальшого зростання добробуту трудящих.

Завдяки використанню системи матеріальних і моральних стимулів, органічному поєднанню особистих, колективних і суспільних інтересів, значно поліпшилися техніко-економічні показники підприємств і підвищилися темпи зростання обсягу виробництва, реалізації продукції, продуктивності праці.

Суспільна матеріальна заінтересованість є однією з основних форм матеріальної заінтересованості, як економічної категорії соціалізму, що найповніше охоплює всі сторони суспільного виробництва. Як і її основа — суспільні потреби і суспільний матеріальний інтерес — вона є найбільш глибокою, загальною, всеосяжною формою заінтересованості, що відображає процес реалізації не окремих видів матеріальних і моральних інтересів, а всієї системи економічних інтересів соціалістичного суспільства, при провідній і визначальній ролі суспільних інтересів.

Найхарактернішими рисами її, на нашу думку, є заінтересованість всього суспільства і його окремих членів у планомірному розвитку і удосконаленні суспільного виробництва, в забезпеченні високих темпів росту національного доходу, збільшенні розмірів і встановленні оптимального співвідношення фондів споживання і нагромадження з метою забезпечити неухильне підвищення життєвого рівня всіх членів суспільства.

На стадії використання національного доходу суспільна матеріальна заінтересованість виступає як прояв діалектичної єдності двох сторін суспільних економічних інтересів — нагромадження і споживання, покликаних забезпечити найбільш сприятливі умови для розвитку суспільного виробництва і неухильного піднесення життєвого рівня трудящих.

За умов соціалізму інтерес нагромадження виступає як об'єктивна необхідність нагромаджувати і використовувати частину національного доходу, щоб задовольнити потреби соціалістичного відтворення, забезпечити збільшення виробництва матеріальних благ у процесі розвитку виробничих сил суспільства.

Економічний інтерес суспільних потреб обумовлений необхідністю використовувати частину національного доходу для задоволення матеріальних та духовних потреб трудящих у процесі розширеного відтворення робочої сили. Виступає він, як «робочий фонд, який потрібен робітникові для підтримання і відтворення його життя і який при всіх системах суспільного виробництва він сам завжди мусить виробляти і відтворювати» [1, 23, 538].

На різних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва темпи зростання нагромадження і споживання були неоднакові. Так, внутрішні і зовнішньополітичні умови довоєнного і воєнного періодів визначали високу питому вагу нагромадження у національному доході. З 1950 р. за умов абсолютного збільшення обох фондів частка споживання стала рости значно швидше і в 1959 р. досягла 73% [9, 383—384]. Встановлюється стабільне співвідношення: 73,2—73,6% — фонд споживання і 26,8—26,4% — фонд нагромадження, що зумовило стабільні темпи зростання національного доходу і реальних доходів трудящих. В 1970 р. національний доход підвищився проти 1940 р. більш ніж у 8 раз, а реальні доходи на душу населення — в 4 рази [4, 141, 265; 10, 40—41, 560].

Значний вплив на характер прояву суспільної матеріальної заінтересованості і посилення її провідної ролі у процесі розвитку всіх форм заінтересованості справляють також і суспільні фонди споживання, що утворюються за рахунок частини необхідного і додаткового продукту.

Розподіл за працею є основною, але не єдиною формою розподілу матеріальних благ між членами соціалістичного суспільства. Активний стимулюючий вплив економічного закону розподілу за працею на розвиток виробничих сил і удосконалення виробничих відносин доповнюється розподілом матеріальних благ та послуг через суспільні фонди споживання.

Суспільні фонди споживання і розподіл за працею виступають як дві взаємозв'язані сторони відносин соціалістичного розподілу, що доповнюють одна одну і співвідношення між якими визначається і регулюється державою з врахуванням об'єктивних економічних умов і завдань, що розв'язуються суспільством на даному етапі.

При соціалізмі необхідність суспільних фондів споживання, відмічали класики марксизму, впливає з самої природи соціалістичних виробничих відносин [див. 1, 19, 18—19; 2, 25, 421—425]. У соціалістичному суспільстві ряд соціальних та культурних потреб (охорона здоров'я, народна освіта і т. п.) за своєю природою передбачають суспільне використання.

Економічною основою зростання виплат і пільг, що одержує населення із суспільних фондів споживання, є піднесення суспільного виробництва. З 1960 по 1970 р. за умови збільшення національного доходу СРСР з 145,0 млрд. крб. до 266,3 млрд. крб. середньомісячна грошова зарплата робітників і службовців зросла з 80,6 до 122 крб., виплати і пільги із суспільних фондів споживання в середньому на одного трудящого — з 127,0 до 262 крб. [4, 155, 266; 10, 539, 560].

Така залежність доходів трудящих від розвитку суспільного виробництва значно впливає на посилення моральної і матеріальної заінтересованості у піднесенні ефективності суспіль-

ного виробництва. Однак, незважаючи на велике прогресивне значення суспільних фондів споживання, процес їх розвитку здійснюється закономірно і не можна прискорювати його примусово, на що правильно вказують багато економістів.

Серед факторів, що активно впливають на посилення особистої і колективної матеріальної та моральної заінтересованості, слід назвати соціалістичне змагання між робітниками підприємства, якому багато уваги приділяв В. І. Ленін [див. 2, 26, 363—371].

У розвиткові різноманітних форм соціалістичного змагання, в рухові за комуністичну працю все чіткіше проявляється органічна єдність матеріальної та моральної заінтересованості трудящих. У Всесоюзному ювілейному суботнику (квітень 1969 р.) брало участь близько 115 млн. трудящих. В цей день тільки підприємства, що виробляють предмети споживання, вготували додатково 1,7 млн. пар шкіряного взуття, 10,5 тис. пральних машин, 12 тис. телевізорів і сотні тисяч інших предметів масового вжитку [11, 4].

В ювілейному році на промислових підприємствах Харківської області була широко підтримана ініціатива колективів підприємств Ленінського району м. Харкова — боротися за економію кожної хвилини робочого часу і достроково виконати п'ятирічку; а також робітників тракторного і імені Малишева заводів по використанню резервів на кожному робочому місці; колективу ХЕМЗу — боротися за ударний харківський процент.

У проведеному в 1970 р. огляді використання резервів і заощадження матеріалів та енергетичних ресурсів тільки на підприємствах Харкова взяло участь близько 200 тисяч чоловік. В ході огляду надійшло більш як 40 тисяч пропозицій, з них у виробництво запроваджено понад 20 тисяч, що дало економічний ефект 22 млн. крб. По області цей економічний ефект досяг 32 млн. крб.

Отже, з підвищенням рівня розвитку продуктивних сил і піднесенням суспільного виробництва відбуваються дальший розвиток і зростання ролі суспільної матеріальної заінтересованості, посилюється її вплив на всю систему моральних і матеріальних інтересів суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, т. 19.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 25, т. 26.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав К., 1926.
4. Матеріали XXIV з'їзду КППРС. Політвидав України, К., 1971.
5. А. Х. Ифраимов, В. В. Куликов. Экономические интересы в системе социалистических производственных отношений. — «Вестник Московского университета»; серия VII. Экономика, № 3, 1969.

6. М. Бабаев. Труд и стимулы. «Ученые записки Душанбинского ун-та», т. 59, 1968.

7. Л. Н. Коган, З. А. Зорина. Коллективная материальная заинтересованность и развитие личности советского рабочего. — «Философские науки», 1966, № 1.

8. В. М. Кострюченко. Материальная заинтересованность трудящихся в общественном производстве как экономическая категория социализма. — Сб. «Развитие производственных отношений в деревне в период строительства социализма и коммунизма». Воронеж, 1967.

9. Народное хозяйство СССР в 1962 г. Статистический ежегодник. М., 1963.

10. «Экономическая газета», 1969, № 21.

ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ НОВОЇ ТЕХНІКИ ЗА УМОВ ГОСПОДАРСЬКОЇ РЕФОРМИ

Г. А. Дручиніна

Ленінська програма побудови матеріально-технічної бази комунізму безпосередньо пов'язана з прискоренням технічного прогресу, забезпечення якого, як підкреслено в рішеннях XXIII і XXIV з'їздів КПРС, є найважливішим економічним і політичним завданням радянського народу. Воно потребує розв'язання багатьох проблем, одна з яких — удосконалення економічних умов створення нової техніки. У сучасний період, за умов науково-технічної революції, підвищення ефективності суспільного виробництва досягається насамперед за допомогою інтенсивних факторів, зокрема, за рахунок росту економічного ефекту виробничого нагромадження. Останнє залежить насамперед від нової техніки. Зростання продуктивності у народному господарстві зараз пов'язане майже на три чверті з підвищенням технічного рівня виробництва [2].

Таким чином, процес створення нової техніки — найважливіший етап підвищення ефективності виробництва. Потрібна така техніка, яка б забезпечувала розвиток головних напрямків технічного прогресу і нарощування темпів розвитку усього народного господарства. Саме в цьому В. І. Ленін вбачав прогресивність нової техніки, ефективність якої має визначатися не тільки вузькомісцевим рівнем, а й її народногосподарським ефектом.

Разом з тим у процесі створення нової техніки, яка відбиває сучасні науково-технічні вимоги загального прогресу матеріального виробництва, треба враховувати конкретні потреби даного виробництва. Мова йде про те, що нова техніка повинна забезпечувати підвищення економічної ефективності не тільки за рахунок абсолютного росту продуктивності праці, а й за рахунок зниження витрат виробництва на одиницю продукції.

Якщо техніка надто дорога, то економія живої праці супроводиться збільшенням витрат праці, уречевленої у впроваджуваних конструкціях. Так було там, де впроваджувалися автоматичні лінії, але умов для їх роботи ще не було створено, у такому разі автоматичні лінії виявилися неекономічними. Важливо не тільки створити нову техніку, а й правильно її впроваджувати.

Процес створення нової техніки, таким чином, не може бути ізольованим, він перебуває у безпосередній і органічній залежності від впровадження цієї техніки та її результатів. Безперервність цього процесу в цілому пов'язана з потребами не тільки окремого підприємства, а й цілого ряду підприємств, взаємозв'язаних технологічними процесами. Такий взаємозв'язок, який визначається складністю техніки і зростаючою спеціалізацією, зумовлює комплексний підхід до процесу її створення і більш тісного пов'язування наукових і технічних робіт з виробництвом.

У цілому безперервність і комплексність процесу створення нової техніки досягаються в соціалістичному суспільстві за допомогою централізованого планування на основі єдиної технічної політики. Складання зведеного плану створення і впровадження нової техніки передбачає пов'язування всіх галузевих технічних і економічних заходів, установлення строків їх здійснення. При розробці плану величезне значення мають досягнення в галузі фундаментальних і прикладних досліджень, наукові і технічні прогнози, що розкривають нові перспективи технічного прогресу і можливості у створенні нової техніки.

Плани з нової техніки повинні бути пов'язані із загальними планами економічного розвитку на рівні всього народного господарства і всіх його ланок, бо створення нової техніки — це не самоціль; техніка має бути економічно вигідною підприємствам, що її виготовляють і впроваджують. Особливо гострого значення набуло це положення в сучасний період, за нових умов господарювання.

У ході реформи виникла необхідність поєднувати потреби народного господарства і підприємств у новій техніці з економічними інтересами на всіх рівнях її створення і впровадження. У нових умовах економічний інтерес підприємств пов'язаний з показниками: обсягом реалізованої продукції, прибутком і рентабельністю. А оскільки нова техніка у переважній більшості в період освоєння спричиняє підвищення витрат, то це не може не позначитися на фактичних показниках підприємств, які освоюють нову продукцію. Особливо це помітно на підприємствах, що випускають капіталомістку продукцію. Тут можуть трапитися випадки, коли госпрозрахунковий інтерес діятиме не на користь технічного прогресу.

Вихід у цьому випадку, очевидно, полягає не тільки в оптимальному розв'язанні проблеми компенсації тимчасових витрат

освоєння. Тут важливе більш тісне зближення економічних інтересів науки і виробництва в галузі технічного прогресу. Це положення — початкове у розв'язанні проблеми створення нової техніки. За нової системи господарювання основу такого зближення економічних інтересів науки і виробництва має скласти госпрозрахунок. Виникає запитання, який ступінь впровадження госпрозрахунку може забезпечити необхідне зближення економічних інтересів у створенні нової техніки?

Останнім часом взаємовідносини між науковими і проектно-конструкторськими організаціями стали будуватися головним чином на ґрунті госпрозрахункових договорів. У 1969 р. питома вага госпдоговірних тем, за даними ряду інститутів, становила 15—20%. Останні 80% тем виконувалися на завдання главків і фінансувалися з централізованих джерел, переважно з держбюджету. Ці факти свідчать, що основна частка наукової проектно-конструкторської роботи, яка виконується для виробництва, поки що є бюджетною. Отже, впровадження госпрозрахунку зараз має охоплювати не окремі виробничі ланки, а весь процес створення нової техніки в цілому.

На виконання цього завдання спрямовані Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, прийняті в 1968 р., «Про підвищення ефективності роботи наукових організацій і прискорення використання в народному господарстві досягнень науки і техніки». Здійснення цих постанов зв'язане з поширенням госпрозрахункових відносин на весь цикл створення, освоєння і впровадження нової техніки, що означає необхідність зміцнити внутрігосподарський розрахунок науково-дослідних інститутів і проектно-конструкторських організацій, а також поширити госпрозрахунок на відносини інститутів і виробництва з главками міністерств. У результаті це означатиме запровадження повного госпрозрахунку на рівні міністерств кожної галузі. Впровадження повного госпрозрахунку означає введення в дію економічних стимулів підвищення заінтересованості наукових колективів у створенні більш економічної техніки і скорочення строків її освоєння. При повному госпрозрахунку результати діяльності всіх служб і відділів наукових і проектно-конструкторських установ будуть поставлені у залежність від ступеня розв'язання цих економічних питань. Сам процес впровадження повного госпрозрахунку має певні труднощі, обумовлені ступенем готовності і специфічними умовами праці кожного інституту. Ці обставини можуть викликати до життя найрізноманітніші форми госпрозрахунку. Очевидно, суть цього завдання полягає у відшуканні найкращих структурних його форм.

Певний досвід у цьому відношенні є в електротехнічній промисловості, де зараз провадиться експеримент. З 1 січня 1969 р. інститути і проектно-конструкторські організації електротехнічної промисловості було переведено на повний госпрозрахунок

при відповідній організаційній перебудові всієї системи наукових організацій. Перебудова здійснювалася на основі спеціалізації інститутів у відповідності з основними науково-технічними напрямками галузі. При цьому враховували ступінь концентрації наукової роботи інститутів та технічного рівня лабораторної й експериментальної бази.

У результаті в галузі були створені:

1. Комплексні галузеві науково-дослідні інститути, що виконують обов'язки науково-технічних центрів електротехнічної промисловості. Вони займаються проведенням фундаментальних наукових досліджень і розробкою на їх основі принципово нових конструкцій електротехнічного обладнання і технологічних процесів, у тому числі і моделей виробів майбутнього, які забезпечують науковий заділ на 5—10 років для безперервного підвищення технічного рівня електротехнічної промисловості.

Комплексні інститути займаються розробкою проектів п'ятирічних і річних галузевих планів науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних процесів. Координують на завдання галузі роботу інститутів галузі.

2. Науково-виробничі об'єднання, куди увійшли науково-дослідні інститути, проектно-конструкторські організації і дослідні заводи (наприклад, «Електроапарат» тощо). Вони виконують комплекс робіт. Розробляють на основі вітчизняних і зарубіжних досягнень науки і техніки нові конструкції і технологію їх виробництва. Виготовляють технологічне оснащення та унікальне устаткування. Потім за рішенням міністерства науково-виробничі об'єднання передають опрацьовані конструкції до технологічного оснащення іншим підприємствам, здійснюючи тим пуско-налагоджувальні роботи і подаючи технічну допомогу в освоєнні цих виробів. Основні переваги науково-виробничих об'єднань полягають у тому, що вони дозволяють значно скоротити час проектування і освоєння конструкцій, поліпшити їх якість. У ряді випадків вони забезпечують серійне виробництво деяких виробів, звільняючи тим самим заводи від одиначних замовлень.

3. Спеціалізовані науково-дослідні інститути і проектно-конструкторські й технологічні організації, які або перебувають у підпорядкуванні крупних промислових підприємств, або самостійні, обслуговуючи ряд підприємств, що відповідають даному профілеві інституту. Вони вивчають досвід експлуатації випущеної продукції, удосконалюють ці вироби, створюють на основі вітчизняних і зарубіжних наукових досягнень нові види електротехнічного обладнання і виробів.

У цілому така структура дозволяє зосередити наукові сили на розв'язанні головних проблем технічного прогресу галузі і забезпечити задоволення окремих потреб заводів у технічних розробках. Відповідно з нею визначали рівень і форми госпрозра-

хунку. У галузі було створено централізований єдиний фонд розвитку науки і техніки. Це дозволило перевести фундаментальні пошукові роботи на госпрозрахунок. Фінансування таких робіт здійснюється головними комплексними інститутами за рахунок коштів цього фонду. Роботи, виконувані на замовлення інших міністерств та відомств, оплачують замовники за договорами.

Створено економічні фонди розвитку і заохочення на рівні науково-виробничих об'єднань і спеціалізованих інститутів. Формування цих фондів іде за рахунок надходжень від прибутків промислових підприємств, що створюються у них в результаті використання нових наукових і технічних рішень. Зростання розмірів цих фондів визначається в залежності від економічного ефекту, одержуваного у замовника. Така система, очевидно, заслуговує на позитивну оцінку. Вона певною мірою відповідає сучасним вимогам удосконалення зв'язку науки з виробництвом. У цілому система має ряд переваг, які, на нашу думку, полягають у тому, що тут створюється можливість поєднувати розв'язання найважливіших технічних проблем з економічними питаннями. Така система ставить виконавців дослідної і конструкторської роботи в пряму залежність від наслідків їх роботи. Це має підвищувати і відповідальність і матеріальну заінтересованість співробітників наукових установ у результатах своєї праці. Особливо заслуговують на увагу, як нам здається, науково-виробничі об'єднання, які можуть розширити масштаби наукової роботи і в умовах госпрозрахунку добитися чималої економії. Участь у науково-виробничих об'єднаннях інститутів і заводів сприятиме піднесенню наукового рівня, технологічної обґрунтованості й економічної ефективності.

Внутрігосподарський розрахунок НДІ, КБ і заводів дасть можливість розширювати їх ініціативу, здійснювати галузеві конкурси і т. ін.

Нова система організації науково-дослідної діяльності в електротехнічній промисловості потребує серйозного вивчення. Перший досвід показав, що тут ще багато нерозв'язаних питань. Сам порядок оформлення фінансування дуже громіздкий, містить багато інстанцій. Замовлення, які надходять з гавку, фінансуються не безпосередньо з єдиного фонду, а через головні інститути, а це дещо подовжує і ускладнює шлях руху замовлень і коштів. Сам порядок створення і використання єдиного фонду розвитку науки і техніки, очевидно, заслуговує на спеціальний розгляд. Поки що існує тимчасове Положення про створення і фінансування з цього фонду.

У відповідності з цим Положенням, фонд створюється за рахунок процентних відрахувань від планового прибутку промислових підприємств та наукових організацій. З цього фонду передбачаються відшкодування витрат по проектуванню, виготов-

ленню і випробуванню експериментальних виробів. А відшкодування витрат по впровадженню виготовлених зразків у серію за даним Положенням не повинно провадитися. Виникає питання: яким же має бути зв'язок цього фонду з раніше створеним централізованим фондом освоєння?

Заслугують на увагу й інші питання. Створення фонду розвитку і заохочувальних фондів в інститутах, що перейшли на нові умови роботи, здійснюється головним чином за рахунок надходжень від промислових підприємств на основі досягнутого за допомогою наукових робіт фактичного зниження собівартості вироблюваної продукції, а також додаткового прибутку, одержуваного за нові вироби.

За існуючим Положенням про порядок створення і використання цих фондів, основний канал зростання розмірів згаданих фондів пов'язаний з економічним ефектом наукової продукції. Це дуже важливий момент, що відповідає загальним проблемам інтенсифікації науково-технічного прогресу.

Та слід відзначити, що існуюча в Положенні шкала премій у залежності від річного економічного ефекту не завжди правильно стимулює розвиток наукових робіт. Шкалу складено у такий спосіб, що інститутіві вигідніше займатися більшою кількістю дрібних тем, ніж однією великою проблемою. Такий стан справ не може створювати велику економію народному господарству.

На закінчення слід підкреслити, що перший досвід господарювання за нових умов свідчить про підвищення ефективності науково-дослідних, проектно-конструкторських та технологічних робіт. Та разом з тим очевидно, що організаційні форми цієї системи потребують дальшого її вивчення й удосконалення з тим, щоб підвищити дієвість економічних стимулів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Директивы XXIV съезда КПСС по пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 гг.
2. Труд в СССР. Статистический сборник. М., 1968.
3. «Экономическая газета», № 52, декабрь 1970 г.
4. Л. А. Костин. Экономическое стимулирование научно-технического прогресса. «Знание», М., 1971.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗАСОБІВ ВИРОБНИЦТВА У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ

К. Г. Данієлі

Умовою природного завершення процесу розширеного соціалістичного відтворення при існуванні товарного виробництва є своєчасна реалізація сукупного суспільного продукту як за

речовою формою, так і за вартістю. Конкретною сферою реалізації його виступає ринок.

«Внутрішній ринок, — писав В. І. Ленін, — з'являється, коли з'являється товарне господарство; він створюється розвитком цього товарного господарства...» [2, 3, 47]. Однак, існуючи в умовах різних способів виробництва, ринок не залишається незмінним, раз і назавжди даним за своїм характером. Соціально-економічний зміст ринку, його роль і значення обумовлені існуючими економічними відносинами виробництва. Якщо з розвитком капіталістичного товарного господарства ринок «набуває повного панування і загальної поширеності» [2, 3, 17], то умови соціалізму докорінно змінюють економічну природу ринку, наповнюють його принципово новим змістом. Насамперед, сфера мінового процесу в нашій країні обмежена реалізацією тільки засобів виробництва та предметів споживання. Ринок при соціалізмі через те, що він функціонує на основі і в рамках суспільної власності на засоби виробництва, вже не являє собою арени стихійних відносин приватного обміну. Він став сферою соціалістичного безпосередньо суспільного обміну, одним із засобів планомірно організованого зв'язку між його агентами.

Для соціалістичного господарства характерна органічна взаємодія плану і ринку. Саме в цьому і полягає суть економічної політики партії, яка знайшла свій конкретний вияв у рішеннях XXIV з'їзду партії [3, 66, 69, 169].

Проблема внутрішнього ринку засобів виробництва має розглядатись у нерозривному зв'язку з закономірностями відтворення, адже сама теорія ринку є складовою частиною теорії відтворення, розробленої К. Марксом і розвинутої В. І. Леніним.

Відповідно до поділу суспільного виробництва і його продукту (за натуральною формою) на два підрозділи: засоби виробництва і предмети споживання — єдиний соціалістичний ринок теж ділиться на дві великі частини: ринок засобів виробництва і ринок засобів споживання. Обидві ці частини органічно взаємопов'язані і відбивають принципово однакові економічні відносини. Це обумовлено єдиною системою суспільного поділу праці, єдністю процесу відтворення і обігу. Однак у згаданому взаємозв'язку пріоритет належить ринковій засобів виробництва, бо, по-перше, відносини, які складаються на цьому ринку, є проявом основного відношення власності і, по-друге, ринок засобів виробництва визначає обсяг і структуру продажу-купівлі на ринку предметів споживання.

Ленінське положення про те, що виробництво само створює собі ринок і при цьому здебільшого за рахунок засобів виробництва, зберігає своє значення і для соціалістичної економіки. Дані звітнього міжгалузевого балансу СРСР за 1959 і 1966 р. показують, що питома вага виробництва у суспільному продукті зростає за цей період від 59 до 62%, а питома вага предметів

споживання зменшилась від 41 до 38% [4, 85]; тобто виробництво (а значить, і ринок) засобів виробництва по відношенню до предметів споживання зростає швидше. Можливість такого розвитку внутрішнього ринку, як довів В. І. Ленін, виникає внаслідок відносної незалежності продуктивного споживання від особистого. Однак це не значить, що продуктивне споживання може розвиватись цілком незалежно від особистого. Особливість соціалістичного внутрішнього ринку саме в тому й полягає, що обсяг виробництва і реалізації засобів виробництва визначається вимогами всієї системи об'єктивних економічних законів соціалізму і служить «для забезпечення повного добробуту і вільного *всєбічного* розвитку *всіх* членів суспільства» [2, б, 36].

Інтенсивний тип розширеного відтворення на сучасному етапі розвитку нашої економіки (зниження фондо- і матеріаломісткості виробництва, зміна інтенсивності виробничого нагромадження) вносить корективи у механізм використання закону переважного зростання виробництва засобів виробництва. Частка останніх у суспільному продукті при цьому має тенденцію до стабілізації, а в особливо сприятливі періоди — навіть до деякого скорочення. За таких умов вони можуть розвиватись як однаковими темпами, так і з переважним зростанням ринку предметів споживання. Звичайно, це не означає, що закон переважного зростання виробництва засобів виробництва перестав діяти.

Цей закон застосовний і до співвідношення темпів зростання продукції I і II підрозділів і за фізичним обсягом, бо абсолютні розміри продукції першого підрозділу набагато більші, ніж другого. Звичайно, і кожен процент зростання відповідає тут значно більшій величині. Іншими словами, перший підрозділ навіть при менших у процентному вираженні темпах зростання зможе досить довгий час давати більший абсолютний приріст продукції і в цьому розумінні забезпечувати свій переважний розвиток. Але в міру того, як у першому підрозділі змінюється співвідношення між виробництвом і потребами, повинні змінюватись і методи реалізації засобів виробництва, системи організації їхнього ринку.

Ринкові відносини у товарному господарстві тим ширші і різномісніші, чим значніші розміри виробництва [див. 1, 504].

Закономірністю і вирішальною перевагою соціалістичного відтворення є стійкі і безперервно зростаючі темпи розвитку виробництва і, отже, внутрішнього ринку. Так, середньорічний приріст промислової продукції в СРСР за 1951—1969 рр. становив 10,2%, а в США за цей період — 4,5% [5, 103].

Найважливішим фактором, який визначає збільшення ємкості ринку засобів виробництва, є високі темпи соціалістичного нагромадження. Масштаби капітальних вкладень у нашій країні неухильно зростають.

Звичайно, обсяг капітальних вкладень ще не є показником темпів зростання пропозиції на ринку засобів виробництва. Це зростання визначається різницею між загальним обсягом капітальних вкладень і тією їх частиною, яка спрямовується на розширення засобів виробництва. У 1969 р. загальний обсяг капітальних вкладень у народне господарство становив 63,4 млрд. крб., з них у промисловість групи «А» і окремих її галузей 18,5 млрд. крб., або 29,2%, тобто значна частина їх пішла на розширення матеріально-технічної бази виробництва засобів виробництва, а це в свою чергу сприяє зростанню товарної пропозиції останніх [5, 504—505].

Розвиток ринку засобів виробництва характеризується не тільки кількісними, а й якісними структурними змінами. Товарна структура ринку засобів виробництва, зокрема, перебуває під безпосереднім впливом науково-технічного прогресу. Прогрес техніки, писав В. І. Ленін, повинен повести за собою збільшення ринку [див. 2, 1, 83]. Науково-технічний прогрес зумовлює глибокі зміни в структурі сукупного виробництва і, таким чином, у спрямованості розвитку ринку засобів виробництва. Статистичні дані свідчать, що останнім часом випереджаючими темпами зростали галузі, які визначають основні напрямки технічного прогресу: машинобудування, енергетика, хімічна промисловість, електроніка, радіотехніка. Так, протягом 1966—1970 рр. при загальному збільшенні продукції всієї промисловості на 50%, групи «А» — на 51% випуск продукції електроенергетики підвищився на 54%, машинобудування і металообробки — на 74%, в тому числі приладобудування — більш ніж удвоє, хімічної і нафтохімічної — на 78%. Питома вага продукції цих галузей у загальному обсягу промислового виробництва збільшилася з 28% в 1966 р. до 33% в 1970 році [3, 32, 33, 132, 151].

Така тенденція розвитку виробництва і ринку засобів виробництва зберігає своє значення і на перспективу. Так, при загальному зростанні продукції всієї промисловості протягом 1971—1975 рр. на 42—46%, продукції групи «А» на 41—45%, приріст її в хімічній і нафтохімічній промисловості має підвищитися на 70%, випуск засобів обчислювальної техніки — в 2,4 раза, а електронно-обчислювальних машин — у 2,6 раза [3, 139, 151]. Таким чином, у сферу реалізації втягуються зовсім нові споживні вартості. В цілому ринок засобів виробництва наповнюється більш економічними і прогресивними видами засобів виробництва і, отже, стає збалансованішим. Це підтверджують і такі дані. Якщо протягом 1950—1966 рр. виробництво засобів виробництва (група «А») зросло в 5,65 раза, предметів праці — в 4,3 раза, то знарядь праці — більш ніж у 10 раз [6, 187].

При існуванні товарно-грошових відносин пропозиція засобів виробництва є заключним актом, останньою ланкою процесу виробництва. Вона є вираженням результату виробництва.

Попит, навпаки, є вартісним вираженням потреби у засобах виробництва, дає початок процесові відтворення.

Як відомо, темпи зростання суспільної платоспроможної потреби (або сукупної покупної спроможності суспільства) у засобах виробництва для розширення останнього визначаються обсягом і динамікою капітальних вкладень. Дані статистики свідчать про швидке збільшення загального обсягу капітальних вкладень у народне господарство і зростання на цій основі платоспроможної потреби нашої країни у засобах виробництва. Так, загальний обсяг капітальних вкладень (без колгоспів і населення) у народне господарство СРСР зріс за 1950—1969 рр. в 5,8 раза [5, 41].

Але статистичні дані свідчать і про те, що товарна маса засобів виробництва останнім часом збільшувалась швидше від платоспроможного попиту на них. Так, коли щорічні капітальні вкладення в народне господарство (без колгоспів і населення) зросли (в зіставних цінах) у 5,8 раза, основні виробничі фонди — в 5,4 раза, то обсяг виробництва знарядь праці тільки протягом 1950—1966 рр. зріс більше ніж у 10 раз [5, 39]. Іншими словами, зростання обсягу виробництва знарядь праці випереджає збільшення капітальних вкладень і основних виробничих фондів, значить, і тієї їх частини, яка щороку відтворюється, а це свідчить про загальну збалансованість попиту і пропозиції на ринку засобів виробництва в нашій країні.

Таке становище підтверджується і рядом інших фактів: зростанням обсягів невстановленого обладнання, запасів товарно-матеріальних цінностей у порівнянні з обсягом виробництва та ін. Однак досягнення загальної ринкової рівноваги ще не створює всіх необхідних умов для розв'язання проблеми реалізації суспільного продукту, яка багато в чому залежить від оптимальної збалансованості відношення попит — пропозиція на окремих товарних ринках.

Порушення рівноваги на ряді ринків засобів виробництва в останні роки виражається, як правило, у перевищенні попиту над пропозицією. Так, при збалансованості загального відношення для підтримування окремої відповідності між попитом і пропозицією (за структурою вироблюваних машин і обладнання, а також за обсягом випуску їх окремих видів) виникає необхідність у залученні додаткових товарних ресурсів за рахунок імпорتنних поставок, які рік у рік переважають над експортом. Наприклад, якщо питома вага машин і обладнання в експорті СРСР протягом 1960—1969 рр. збільшилась від 20,5 до 22,5%, то питома вага їх у імпорті за цей же час зросла з 29,8 до 37,5% [5, 653—655]. Протягом 1965—1968 рр. імпорт машин та обладнання переважав експорт на 3,2 млрд. крб.

За роки п'ятирічок виробництво металу в нашій країні досягло великих розмірів. У 1969 р. було виготовлено понад

110 млн. т сталі, 87,5 млн. т прокату, 11,6 млн. т труб. Однак потреби народного господарства в чорних металах задовольняються ще не повністю. Багато видів прокату, труб і метизів за якістю і сортаментом не завжди відповідають сучасним вимогам. Деякі труднощі відносно попиту і пропозиції відчуваються і на ринку металургійної, хімічної та паливної промисловості.

Як відомо, внутрішній ринок засобів виробництва через міжнародний поділ праці тісно пов'язаний із зовнішнім ринком. Зовнішній ринок справляє вплив на формування і розвиток внутрішнього. Проявляється цей вплив зокрема в тому, що, хоч виробництво і визначає ринок, все ж обсяг останнього не збігається з обсягом виробництва на величину сальдо експорту та імпорту. Це в деяких випадках ускладнює проблему збалансування і пропозиції на окремих ринках засобів виробництва всередині країни.

Таким чином, аналіз соціалістичного внутрішнього ринку засобів виробництва показує, що збалансованість загальної співвідношення не виключає можливості тимчасової невідповідності попиту і пропозиції на окремих товарних ринках. Це, безумовно, ускладнює проблему реалізації засобів виробництва, об'єктивно вимагаючи посилення планомірного економічного регулювання внутрішнього ринку в цілому, і особливо регулювання рівноваги на окремих товарних ринках.

Досягнення як загальної, так і окремої відповідності між потребами і ресурсами засобів виробництва є важливою формою прояву вимог закону планомірного розвитку соціалістичної економіки. Вдосконалення механізму його використання — це насамперед вдосконалення балансового методу планування. Недоліком матеріальних балансів до недавнього часу було те, що вони розроблялись тільки в натуральному розмірі.

Економічна реформа об'єктивно зумовила зростання ролі вартісних показників у плануванні. Ось чому нині у планомірному регулюванні взаємозв'язків між виробництвом і ринком засобів виробництва як на загальному рівні, так і по окремих групах важливого значення набирає збалансованість натуральних і вартісних пропорцій.

Одним з елементів розробки і конкретизації міжгалузевого балансу виробництва і розподілу в натуральному і вартісному вираженні, засобом більш точного «зіткнення» загальної і окремої відповідності пропозиції попитові могло б стати, на нашу думку, планування показника товарообороту засобів виробництва в масштабах країни, окремих республік і міністерств.

Останнім часом у зв'язку з переходом до оптової торгівлі засобами виробництва посилюється необхідність розробки і детальнішої погодженості у матеріальних балансах відносин попиту і пропозиції не тільки в цілому по країні, а й по великих економічних районах.

Разом з тим очевидно, що за умов існування товарно-грошових відносин можливості планомірного впливу соціалістичного суспільства на взаємозв'язок виробництва і ринку обов'язково передбачають також застосування інших економічних методів регулювання відтворювального процесу.

Важливим інструментом, що забезпечує встановлення як загальної, так і окремої відповідності пропозиції попиту на засоби виробництва, є ціна. Практика ціноутворення, що існувала у попередні роки, не відбивала достатньою мірою вимог закону попиту і пропозиції, обмежувала можливості планомірної зміни рівня цін під впливом конкретної ринкової ситуації. На відміну від цього, в нових умовах роль цін істотно зростає. Підвищений рівень насичення ринку товарами, ускладнена структура попиту і його посиленна мобільність об'єктивно вимагають наблизити динаміку цін до динаміки зміни умов виробництва і реалізації. У цьому зв'язку, нам здається, широкого застосування може набути система рухомих цін. Останні мають встановлюватися на рівні, який забезпечує збалансованість попиту і пропозиції.

Звичайно, у плановій системі господарювання ціни не можуть виконувати роль автоматичних регуляторів пропорційності між попитом і пропозицією. Попит, ринок в їх глобальній оцінці визначаються і регулюються народногосподарським планом. Разом з тим помилково було б змішувати гнучкість цін, їх деяку рухомість з нестійкістю і тим більше із стихійністю.

Можливість застосування системи рухомих цін в умовах існування товарно-грошових відносин впливає із взаємозв'язку основних параметрів ринку: пропозиції, попиту і ціни, коли, з одного боку, на ціни впливає пропозиція, а з другого — зміна цін міняє співвідношення між попитом і пропозицією. Правда, цей взаємозв'язок у сфері реалізації засобів виробництва має свої особливості. Справа в тому, що оскільки для кожного підприємства обсяг і структура виробництва, а значить, і пропозиція продуктів, визначаються державним планом, остільки вплив зміни оптової ціни на пропозицію засобів виробництва значною мірою обмежений. Він проявляється, зокрема, в тому, що підприємства-виробники під впливом оптових цін прагнуть скоротити виробництво малорентабельних і збільшити обсяг високо-рентабельних виробів, а підприємства-споживачі намагаються налагодити господарські зв'язки з тими поставщиками, які виробляють дешеву продукцію і розташовані ближче до споживачів. Це свідчить про існування певної залежності між оптовою ціною і пропозицією на ринку засобів виробництва. Звідси застосування системи рухомих цін сприяло б тіснішій погодженості інтересів суспільства в цілому і колективів-виробників, дозволило б ефективно використовувати дефіцитні види засобів і предметів праці, посилило б матеріальну заінтересованість ви-

робників у розширенні виробництва і в цілому сприяло б збалансованості попиту і пропозиції на засоби виробництва.

Існуюча система прямого фондування часто не забезпечує взаємозв'язку між ефективністю використання засобів виробництва і характером їх розподілу, що в багатьох випадках ускладнює збалансування часткової ринкової рівноваги. Через це досягнення збалансованості відносин попиту і пропозиції на окремих товарних ринках значною мірою залежить від організації процесу реалізації засобів виробництва і дальшого вдосконалення його.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, ч. II.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 3, 6.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
4. «Вопросы экономики», 1969, № 9.
5. Народное хозяйство СССР в 1969 г. «Статистика», М., 1970.
6. Народное хозяйство СССР в 1967 г. «Статистика», М., 1968.

ВІДПОВІДНІСТЬ РЕЧОВИХ І ОСОБИСТИХ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СЕЛА

О. Ф. Гусарова

На сучасному етапі комуністичного будівництва вирішальне значення у прискоренні його темпів має науково-технічний прогрес, який впливає на усі речові елементи виробництва і на головну продуктивну силу суспільства — людину. В зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання відповідності між речовими і особистими факторами виробництва, що являє собою найважливіше джерело підвищення ефективності суспільного виробництва.

На необхідність відповідності речових і особистих факторів виробництва вказував ще Ф. Енгельс: «...Щоб підняти промислове і сільськогосподарське виробництво... недосить одних тільки механічних і хімічних допоміжних засобів. Треба також відповідно розвинути і здібності людей, які приводять в рух ці засоби» [1, 4, 323].

В. І. Ленін також неодноразово відзначав важливість, складність і багатосторонність зв'язку речових і особистих факторів виробництва для будівництва комуністичного суспільства, відводячи при цьому особливу роль відповідності цих факторів у сільськогосподарському виробництві [див. 2, 13, 222; 27, 366; 30, 303; 31, 253; 32, 188]. При цьому В. І. Ленін виходив з того, що «виробництво продуктів харчування є найпершою умовою

життя безпосередніх виробників і всякого виробництва взагалі...» [1, 25, ч. II, 170].

Про зв'язок цих факторів говорилося і на жовтневому (1968 р.) та липневому (1970 р.) Пленумах ЦК КПРС. XXIV з'їзд КПРС, розглянувши питання розвитку продуктивних сил сільського господарства, також відзначив необхідність, поряд із розвитком науково-технічного прогресу і зміцненням його матеріально-технічної бази, всіляко поліпшувати підготовку спеціалістів, підвищувати кваліфікацію працівників усього сільського господарства [див. 3, 300].

Соціалістичні виробничі відносини, позбувшись антагоністичних суперечностей між речовими і особистими факторами виробництва, обумовлюють встановлення принципово нових зв'язків між ними при незмірному зростанні ролі особистого фактора.

За капіталізму, як відзначав В. І. Ленін, для «розвитку техніки землеробства міський капіталізм старається дати всі засоби сучасної науки, але соціальне становище виробників він залишає по-старому жалюгідним» [2, 4, 127].

В умовах соціалізму науково-технічний прогрес і вдосконалення на його основі суспільного виробництва тісно пов'язані із соціальним прогресом і спрямовані на забезпечення «повного добробуту і вільного *всебічного* розвитку *всіх* членів суспільства» [2, 6, 36]. Отже, соціалістичні виробничі відносини виступають могутнім двигуном розвитку як речових, так і особистих факторів виробництва.

Розкриваючи роль речових факторів виробництва, В. І. Ленін надавав вирішального значення електрифікації, хімізації, меліорації сільського господарства, підкреслюючи при цьому важливість механізації, заміни ручної праці машинною [див. 2, 27, 282; 5, 133; 32, 287—288; 1, 86—87]. Саме механізація, впровадження сучасної техніки є основою технічного прогресу, необхідною умовою успішної реалізації всіх напрямків інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Завдяки галузевим особливостям сільськогосподарської праці перетворювальний вплив на неї сучасної техніки значно збільшується, а її застосування в сільськогосподарському виробництві швидко зростає. Зараз у колгоспах і радгоспах працює 4,05 мільйона тракторів (у перерахунку на 15-сильні), понад 605 тисяч зернозбиральних комбайнів, 1,15 мільйона вантажних машин [9, 389].

Застосування сучасних машин в умовах крупного соціалістичного виробництва, змінюючи зміст і характер праці, функції, місце і роль людини у процесі виробництва, не тільки є матеріальною базою підвищення культурно-технічного рівня і кваліфікації трудящих, а й диктує необхідність його постійного підвищення. Це визначається всім революційним характером круп-

ної індустрії, безперервним розвитком науково-технічного прогресу.

З розвитком науково-технічного прогресу, і передусім витісненням ручної праці машинною, виникає необхідність зміни праці. Зміна праці виступає засобом, з допомогою якого, підкреслював К. Маркс, якість робочої сили приводиться у відповідність з якістю речових факторів виробництва [див. 1, 23, 461]. Робоча сила у всіх суспільно-економічних формаціях виступає головною продуктивною силою, творцем усіх матеріальних і духовних благ, і цю функцію вона виконує тим краще й активніше, чим вищі її культурно-технічний рівень і кваліфікація.

Ще К. Маркс відзначав, що «ступінь уміння наявного населення є в кожний даний момент передумовою сукупного виробництва, — отже, головним нагромадженням багатства, найважливішим збереженим результатом попередньої праці, що існує, проте, в самій живій праці» [1, 26, ч. III, 286]. При цьому він підкреслював, що саме освіта, навчання є найголовнішим критерієм, основною ознакою, що відрізняє кваліфіковану робочу силу від некваліфікованої.

Особливістю кваліфікації за сучасних умов, коли наука стає безпосередньою продуктивною силою, є те, що, визначаючи ступінь оволодіння знаннями і навичками з даної професії чи спеціальності, кваліфікація ґрунтується не на вмістості ручної праці, освоєваної на практиці, як колись, а вимагає все більш високого загальноосвітнього рівня.

Саме загальна освіта визначає рівень кваліфікації працівників, становлячи не тільки базу підвищення кваліфікації, а й найважливішу її складову частину. Особливу роль вона відіграє у підготовці кваліфікованої робочої сили для сільськогосподарського виробництва, де обов'язковою умовою ефективного використання техніки є наявність високого рівня агрономічних і зоотехнічних знань, а сама професія механізатора стає комплексною, передбачаючи високий рівень теоретичної бази.

Підвищення кваліфікації трудівників виступає як головна умова піднесення продуктивності праці і створення матеріально-технічної бази комунізму; сприяє подоланню соціально-економічних відмінностей між трудівниками фізичної і розумової праці, між містом і селом; активно впливає на розвиток науково-технічного прогресу, який охоплює всі речові фактори виробництва.

Все це створює матеріальну базу дальшого росту рівня кваліфікації працівників і диктує необхідність такого росту — в цьому проявляється внутрішній діалектичний взаємозв'язок і взаємозалежність між речовими і особистими факторами виробництва при провідній ролі головної продуктивної сили суспільства.

Відповідність речових і особистих факторів виробництва виражає об'єктивний зв'язок між цими двома елементами продуктивних сил, який виявляється у тому, що робоча сила повинна відповідати характеру й рівню знарядь праці, а це передбачає: 1) якісну відповідність робочої сили (загальноосвітня і професійно-технічна підготовка) новим та більш досконалим знаряддям праці; 2) кількісну відповідність чисельності робітників застосовуваним знаряддям праці у всіх галузях народного господарства; 3) відповідність у часі між впровадженням нових знарядь праці і підготовкою кадрів для їх використання [див. 6, 6].

К. Маркс писав про два основні напрямки поліпшення використання техніки: «Одні й ті самі засоби праці, тобто один і той самий основний капітал, можна використати більш ефективно як через подовження часу його щорічного вжитку, так і через збільшення інтенсивності його застосування...» [1, 24, 367]. Інтенсивність застосування техніки визначається передусім кваліфікацією працівників.

Найважливішим показником піднесення рівня кваліфікації трудящих є ріст загальної і спеціальної освіти. До 1968 р. вищу, середню (повну і неповну) освіту мали 56,4% працівників усього народного господарства і 33% колгоспників; кількість фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою, зайнятих у народному господарстві, дорівнювала 14 957 чол., а в сільському господарстві усього 821 тис. — 3,5% загальної кількості всіх зайнятих у сільському господарстві (проти 14,5% всіх зайнятих у народному господарстві) [8, 34, 447, 548, 558, 560].

Особливо низький рівень кваліфікації у колгоспників. Так, в 1965 р. 71% колгоспників не мали певної спеціальності і були зайняті виконанням некваліфікованої праці; 24% становили робітники фізичної праці, які мали спеціальність; кількість працівників розумової праці наближувалася до 5% — проти більш ніж 20% в цілому по народному господарству [5, 8]. Отже, низький загальноосвітній рівень більшості трудівників села є гальмом підвищення їх кваліфікації; сільське господарство в цілому і особливо колгоспи і досі забезпечені кваліфікованими кадрами набагато нижче, ніж інші галузі народного господарства.

Зростання рівня кваліфікації трудящих за умов соціалізму має не тільки величезне соціальне і культурне значення, а й дає значний економічний ефект, виступаючи могутнім джерелом підвищення всього народного господарства та умовою підвищення ефективності використання трудових ресурсів. Це пояснюється тим, що більш високий рівень кваліфікації робітників проявляється «у вищій праці і уречевлюється через це за рівні відрізки часу в порівняно вищих вартостях» [1, 23, 194].

Таким чином, кваліфікована праця, створюючи в одиницю часу більшу вартість, підвищує продуктивність суспільної праці і забезпечує цим зростання національного доходу.

Академік С. Г. Струмилін підрахував, що в 1960 р. 23% національного доходу було одержано в результаті підвищення кваліфікації робітників, що рівнозначно зростанню їх чисельності тільки в сфері матеріального виробництва на 20,4 млн. чол. [10]. В середньому за 1960—1964 рр. частка приросту національного доходу, пов'язана з підвищенням кваліфікації робітників за ці роки, дорівнювала 30,3% [7, 40].

Зростання рівня кваліфікації робітників відіграє особливу роль у сільськогосподарському виробництві. Тут є величезні резерви росту продуктивності праці і національного доходу, пов'язані з підвищенням ефективності використання трудових ресурсів на основі зростання рівня кваліфікації робітників. Це підтверджується і розрахунками. Якщо прийняти коефіцієнт редукції праці в сільському господарстві за 1,3 [7, 39—40], то весь приріст національного доходу, створеного тільки в цій галузі народного господарства в 1969 р. за рахунок кваліфікаційного фактора, становитиме 11,7 млрд. крб. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Роки	Національний дохід, створений у сільському господарстві, з врахуванням поправки на кваліфікацію, млрд. крб. [8,570; 9,558]	Національний дохід, створений у сільському господарстві, без врахування поправки на кваліфікацію, млрд. крб.	Одержано за рахунок кваліфікаційного фактора, млрд. крб.
1965	43,6	33,5	10,1
1966	50,3	38,7	11,6
1967	50,7	39,0	11,7
1968	52,7	40,0	12,0
1969	50,8	39,1	11,7

Приріст національного доходу, створеного в сільському господарстві за рахунок кваліфікаційного фактора, за 5 років (1965—1969) досяг 1,6 млрд. крб., а середньорічний приріст — 0,32 млрд. крб. Загальний середньорічний приріст національного доходу, створеного в сільському господарстві за ці роки, становив 1,44 млрд. крб. Таким чином, доля приросту національного доходу, створеного в сільському господарстві за рахунок зростання рівня кваліфікації робітників в 1965—1969 рр., дорівнює 22,2%.

Подальше підвищення кваліфікації трудівників сільського господарства дасть можливість встановити відповідність робочої сили і функціонуючих знарядь праці, добитися зростання продуктивності суспільної праці та національного доходу, а це величезною мірою залежить також від кількісної відповідності робітників і застосовуваних знарядь праці, що обумовлює подовження строків використання техніки. Останнє залежить від кількості механізаторів.

Механізатор — центральна фігура на селі, яка визначає індустріалізацію виробничих процесів і піднесення сільськогосподарського виробництва. Тому підготовці та закріпленню їх у сільськогосподарському виробництві партія і уряд приділяють багато уваги. Це дуже важливо і в зв'язку з тим, що питома вага механізаторів у сільському господарстві все ще низька (див. табл. 2) [8, 446, 454, 565; 9, 420, 427, 553].

Таблиця 2

Показники	1965	1966	1967	1968	1969
Чисельність робітників, зайнятих у сільському господарстві (в середньому за рік), млн. чол.	28,0	27,9	27,7	27,5	27,1
Чисельність механізаторських кадрів, тис. чол.	3094	3199	3293	3331	3357
Процент механізаторів до загального числа зайнятих у сільському господарстві	11,1	11,5	11,5	12,1	12,4
Підготовлено механізаторських кадрів для сільського господарства, тис. чол. . .	772	714	764	657	681

Як свідчать дані таблиці, питома вага механізаторів зростає на 1,3%; чисельність їх — тільки на 263 тис. чол. За 1965—1969 рр. підготовлено 3588 механізаторів. Отже, більш як 3 млн. механізаторів не працюють у сільськогосподарському виробництві.

Таким чином, забезпечення сільського господарства механізаторськими кадрами пов'язане і з підготовкою механізаторів, професійно-кваліфікаційний склад яких відповідав би потребам науково-технічного прогресу, і, головне, із закріпленням цих кадрів на постійній роботі в сільському господарстві.

У Директивах ХХІV з'їзду підкреслюється: «Вжити необхідних заходів до забезпечення колгоспів і радгоспів постійними кваліфікованими кадрами механізаторів...» [3, 300]. Виходячи з цього, ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС прийняли постанову «Про заходи по поліпшенню умов праці та закріпленню механізаторських кадрів у сільському господарстві» [4].

Проблема ця є найбільш важливою і невідкладною тому, що в сільському господарстві виникли диспропорції між ростом машинно-тракторного парку і числом механізаторів. У 1969 р. проти 1960 р. кількість тракторів і комбайнів збільшилася на 894 тис. штук, а чисельність трактористів-машиністів та комбайнерів — тільки на 546 тис.; парк грузових автомобілів виріс на 375 тис. штук, а кількість шоферів — всього на 232 тис. чол. У 1969 р. на 100 фізичних тракторів і зернозбиральних комбайнів припадало 94 тракториста-машиніста і комбайнера (проти

112 в 1960 р.), на 100 вантажних автомобілів — тільки 86 шоферів [9, 389, 427]. Таке співвідношення не дає можливості організувати двозмінну роботу, що особливо необхідно в зв'язку з нетривалістю сільськогосподарських робіт.

Розрив розвитку техніки і технічної оснащеності сільського господарства і ступеня забезпеченості його робітниками машинної праці і рівнем їх кваліфікації, тобто порушення відповідності між речовими і особистими факторами виробництва, зумовлює величезні втрати як живої, так і уречевленої праці.

Усунення такого розриву веде до повнішого використання сучасних машин, поліпшення якості і збільшення обсягу виконуваних робіт, скорочення строків посіву і збирання, піднесення загальної культури землеробства поряд із зростанням рентабельності господарства, до високих темпів розвитку сільськогосподарського виробництва, значного підвищення продуктивності праці і росту національного доходу.

Виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, постанови жовтневого (1968 р.) і липневого (1970 р.) Пленумів ЦК КПРС та прийняття нового Примірного Статуту колгоспу сприятиме встановленню відповідності речових і особистих факторів сільськогосподарського виробництва, підвищенню ефективності використання трудових ресурсів села, що, в свою чергу, прискорить досягнення мети, поставленої Комуністичною партією — забезпечити максимальне виробництво продукції при мінімальних витратах.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, 23, 24, 25, ч. II, 26, ч. III.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 4, 5, 6, 13, 27, 30, 32.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Держполітвидав України, К., 1971.
4. Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів та ВЦРПС «Про заходи щодо поліпшення умов праці та закріплення механізаторських кадрів в сільському господарстві». — «Радянська Україна», 20 квітня 1971 р.
5. «Вопросы философии», 1967, № 12.
6. В. А. Жамин и Г. А. Егизарян. Эффективность квалифицированного труда. «Экономика». М., 1968.
7. В. А. Жамин, С. Л. Костанян. Экономика и образование. «Знание», М., 1970.
8. «Народное хозяйство СССР в 1968 г.» «Статистика». М., 1969.
9. «Народное хозяйство СССР в 1969 г.» «Статистика». М., 1970.
10. «Экономическая газета», 1962, № 14.

З М І С Т

	Стор.
О. П. Мамалуй. Роль Фрідріха Енгельса в створенні марксистської економічної теорії	3
Г. В. Мосьпан. Суспільний поділ праці і культурно-технічний рівень трудящих при соціалізмі	14
М. М. Кім. Категорія продуктивної праці при соціалізмі у світлі марксистсько-ленінської методології	20
І. Ф. Прокопенко. Деякі питання управління суспільним виробництвом	27
Е. М. Воробйов. До питання про економічні відносини між містом і селом	34
В. С. Богданова. Якість продукції та рентабельність соціалістичного виробництва	40
А. М. Богданова. Економічна суть плати за фонди та її стимулююча роль у процесі раціонального використання основних виробничих фондів промисловості	45
І. М. Шерстюк. Суспільна матеріальна заінтересованість і її роль у розвитку соціалістичного виробництва	53
Г. А. Дручиніна. Деякі економічні аспекти стимулювання створення нової техніки за умов господарської реформи	59
К. Г. Данієлі. Особливості розвитку ринку засобів виробництва у процесі соціалістичного відтворення	64
О. Ф. Гусарова. Відповідність речових і особистих факторів виробництва як умова підвищення ефективності використання трудових ресурсів села	71

ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Политэкономия

Вып. 8, 1972

(На украинском языке)

Редактор *С. Д. Цай*
Техредактор *Г. П. Александрова*
Коректор *Т. О. Жигальцова*

Передано до набору 10/XI 1971 р. Підписано до друку 10/III 1972 р. БЦ 50098.
Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг: 5 фіз. друк. арк., 5 умовн. друк. арк., 5,3 облік.-вид.
арк. Зам. 3251. Тираж 1000. Ціна 32 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі,
Харків, Університетська, 16.

